

Conf. dr. Mihaela-Denisia Liuşnea

**CONSIDERAȚII PRIVIND CONTEXTUL
ISTORIC AL ORGANIZĂRII
PRIMELOR DOUĂ SINOADE ECUMENICE
(NICEEA – 325, CONSTANTINOPOL – 381)**

Întregul secol al IV-lea d.Hr. a fost traversat de o criză culturală și religioasă, pe fondul conflictului dintre civilizațiile păgâne¹ și creștinism². Câștigător a ieșit creștinismul, care încetează să mai fie „*religio illicita*“ prin împăratul Constantin cel Mare (312-337)³ și devine religie a statului roman, prin hotărârea împăratului Teodosius cel Mare (379-395)⁴.

În fapt, înainte de inițiativa împăratului Constantin, creștinismul se manifestase sub diverse forme, deseori foarte diferite unele de altele, în lipsa unui cadru unitar⁵. Constantin însă, în colaborare cu Licinius (308-324)⁶,

1. Pe parcursul secolului al III-lea, mai întâi împăratul Elagabal (218-222) a adoptat o divinitate de origine syriană, cunoscută sub numele *Sol Invictus*, și apoi Aurelian (270-275) l-a folosit în încercarea de a restabili unitatea imperiului. În același timp, filosofi, în special neoplatonicieni și stoici, asociau ideii lor de divinitate unică imaginea soarelui. Vezi în acest sens Catherine Salles, *Le culte de Sol Invictus*, în *L'Empire romain de la mort de Commode au concile de Nicée*, coord. Yann Le Bohec, Editions du Temps, Paris, 1997, p. 281, 290.

2. Alexander A. Vasiliev, *Historia del Imperio Bizantino, I, De Constantino a las Cruzadas (324-1081)*, trad. Hilario Gómez, Madrid, 2003, p. 3.

3. Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus (n. 27 februarie 272 – d. 22 mai 337).

4. Ioan Rămureanu, Milan Şesan, Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească universală, I*, (1-1054), Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 317 sqq.; Pierre Maraval, *Le christianisme de Constantin à la conquête arabe*, Presses Universitaires de France, Paris, 2005, p. 1-5.

5. Jean Daniélou, *L'Église des premiers temps: Des origines à la fin du IIIe siècle*, Éditions Seuil, Paris, 1985, p.106.

6. Flavius Galerius Valerius Licinianus.

administratorul părții orientale a imperiului, a redactat *Edictul de la Milan*, pe care l-a făcut public în 313, sfârșind astfel o perioadă de persecuții crunte.

Deschiderea favorabilă creștinilor, care a urmat, nu a fost însă prima, dacă avem în vedere faptul că în anul 261, împăratul Gallienus (253 - 268)⁷, fiul împăratului Valerian (253 - 259)⁸, a dat un edict de restituție, în condițiile în care cei mai buni oameni ai împăratului erau deportați în statul sasanid. Cea mai mare parte dintre aceștia erau creștini și au contribuit la difuziunea creștinismului în zona de deportare, Susiana, unde au fost puși să lucreze la construcția „digului lui Caesar“. Construcția a fost numită astfel pentru că era ridicată în cinstea împăratului roman Valerian, care fusese deportat în Susiana (Seleucia, fig.1), Vahi Andiok Shaburh (Gundishahpur), în Persia și Babilonia. Este interesant că imperiul pe care perșii îl percepeau ca persecutor al creștinilor prin împăratul lui devenise, astfel, un „imperiul creștinilor“.

Fig. 1. Susiana antică (Seleucia)

În *Cronica nestoriană a lui Seert*⁹ citim că: „Deportații romani obțineau o bunăstare în Persia mai mare decât în patria lor, iar opera lor a făcut prozeliți în Orient“.

În fața acestei situații stranie, Gallienus¹⁰

7. Publius Licinius Egnatius Gallienus (218 - 268). Plotinus din Lycopolis îl considera pe Gallienus ca „ultimul om al Antichității“.

8. Publius Licinius Valerianus (c.200 - după 260).

9. Redactată în Siria orientală și tradusă în arabă înainte de 1036. René-Georges Coquin, *Une réforme liturgique du Concile de Nicée (325)?*, în *Comptes-rendu des séances de l'année 1967*, Académie des inscriptions et belles – lettres, IIIe année, Paris, 1967, 2, p. 180.

10. P. Keresztes, *The Imperial Roman Government and the Christian Church*, II, *From Gallienus to the Great Persécution*, în „Aufstieg und Niedergang der römischen Welt“, partea a II-a, 23, 1, 1989, p. 375-386.

a suspendat persecuțiile și a restituit cimitirele și proprietățile creștinilor, după cum le-a redat și libertatea de a-și practica cultul. Astfel, elenistul Gallienus permitea lumii romano-elenice o revoluție spirituală monoteistă (zisă „monarhică”). Împăratul Diocletian (284-305)¹¹ a revocat edictul în 303, declanșând ultima mare persecuție împotriva creștinilor.

Mai târziu, în aprilie 311, împăratul Galerius (305-311)¹², ginerele lui Diocletian, fiind foarte grav bolnav și convins că boala a primit-o drept pedeapsă pentru persecuțiile împotriva creștinilor, a dat un edict de toleranță prin care le-a garantat libertate de cult, cu speranța că va îndupleca pe Dumnezeu acestora și se va vindeca. A murit însă la scurt timp.

Împăratul Constantin cel Mare a schimbat atât de mult și radical politica imperială¹³ față de creștini, încât Manlio Simonetti afirmă că a considera pur politice motivațiile acestuia „semnifică a percepe un împărat din antichitatea târzie ca pe un om politic al timpului nostru”¹⁴. În 335, el a împărțit prefecturile fiilor săi, caesari, urmând ca aceștia să le moștenească în calitate de Augusti¹⁵.

Revenind la Edictul din 313¹⁶, prin acesta le era acordată creștinilor libertatea și posibilitatea de a se manifesta religios¹⁷. De altfel, pe toată durata domniei sale, Constantin a avut o atitudine favorabilă creștinilor¹⁸, cărora

11. Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (c. 244 - 311).

12. Gaius Galerius Valerius Maximianus (c. 260 - 311)

13. Vezi conceptul de „political theology” în Satoshi Toda, *On the so-called „political theology” of Eusebius of Caesarea*, „Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences”, 50, Hitotsubashi University, 2009, p.13-19.

14. Manlio Simonetti, *Costantino e la Chiesa, în Costantino il Grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Rimini, 2005, p. 57. (56-63)

15. Warme Treadgold, *O scută istorie a Bizanțului*, trad. Mirela Acsente, Editura Artemis, București, 2003, p. 37, sqq.

16. Torben Christensen, *The So-called Edict of Milan*, în „Classica et Medievalia København”, University of Aarhus (Denmark), 35, 1984, p. 129-175.

17. Jacques Moreau, Lactance: *De la mort des persécuteurs, livre I, Éditions du Cerf*, coll. „Souciers chrétiennes” 39-1, 1954, p. 132 sqq.

18. Despre viziunea lui Constantin de lângă Podul Milvius, vezi Manuel J. Rodríguez Gervás, *Los sueños de Constantino en autores paganos y cristianos, in Cristianismo y aculturación en tiempos del Imperio Romano*, „Antigüedad y cristianismo. Monografías histórica sobre la Antigüedad tardía”, Murcia, VII, 1990, p. 143-150.

le-a făcut fie daruri (bani¹⁹, pământ²⁰) sau a întărit rolul Bisericii în societate, prin dreptul de a judeca oferit episcopilor sau de a elibera sclavii prin simpla declarație în biserică²¹, în defavoarea cultelor idolatre²². Analizând atitudinea acestui împărat față de o religie crunt persecutată până atunci, înțelegem că el a văzut în ea și un alt rol, pe care l-ar putea juca, acela de factor de unitate în imperiu.

La nivel literar, Lactantiu²³ și Eusebiu din Cesarea²⁴ au înregistrat schimbarea cu un evident entuziasm: Constantin devenea reprezentantul pe pământ al Logosului divin, inițiatorul unei perioade de pace mesianică. În același timp, împăratul era privit ca suprema autoritate în religia creștină, așa cum era și în cea păgână, aceea de *pontifex maximus*, aflat însă sub patronajul Dumnezeului creștinilor.

În epoca lui Constantin cel Mare, în prima jumătate a secolului al IV-lea, mai exact, creștinii erau divizați în două grupuri de două motive principale de discordie: primul era cel al donatiștilor²⁵, ce promovau o etică strictă, acuzând compromiterea Bisericii datorită ascensiunii

19. Pe 15 aprilie 313 îi trimitea episcopului Caecilianus, episcop al Cartaginei, suma de 3000 follis. José María Blázquez Martínez, *El cristianismo, religión oficial*, în „Historia“, 16, XXI, 1997, p. 56.

20. În 312 a fost redactată o scrisoare către Anulinus, proconsul al Africii, prin care i Bisericii se retrocedau proprietățile.

21. Pierre Maraval, *op.cit.*, p. 8 sqq.

22. Domingo Ramos-Lissón, *El proceso evangelizador del norte de África desde la época Constantiniana hasta la invasión islámica*, în „Anuario de Historia de la Iglesia“, IX, Universidad de Navarra, Pamplona, 2000, p. 50.

23. Lactancio, *Sobre la muerte de los perseguidores*, trad. R. Teja, Madrid, 1982. Lactantiu a scris *Divinae Institutiones*, în șapte volume, pe care a dedicat-o împăratului Constantin. Michael Grant, *Constantine the Great: The Man and His Times*, Charles Scribner's Sons, New York, 1993, p. 6 sqq.

24. Eusebiu din Cezarea, *Scrieri*, partea II, *Viața lui Constantin*, trad. Radu Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, p. 56 sqq. Vezi și Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Cambridge, 1981, p. 256 sqq.

25. Charles Pietri, *L'échec de l'unité impériale en Afrique: La résistance donatiste (jusqu'en 361)* și *La difficulté du nouveau système en Occident: La querelle donatiste (363-420)*, în Jean-Marie Mayeur, Charles Pietri, André Vauchez, Marc Venard ed., *Histoire du christianisme*, II, *Naissance d'une chrétienté (250-430)*, Desclée De Brouwer, Paris, 1995, p. 229-248 și 435-451.

la putere, iar cel de-al doilea, al arienilor²⁶, care ridicau probleme ce țineau de definiții doctrinare.

Cei din urmă purtau numele preotului Arie din Alexandria (cca 256-336)²⁷, originar din Libia Egiptului, discipol indirect al episcopului Pavel de Samosa al Antiohiei (262-269), care era considerat eretic antitritar²⁸. După terminarea studiilor, Arie a ajuns la Alexandria, unde a fost hirotonit diacon de episcopul Petru, apoi preot de episcopul Achila, primind postul de paroh la biserica Baucalis, cea mai importantă dintre cele nouă biserici ale Alexandriei. Arie credea că, la creație, Fiul a primit măreția și puterea creatoare a Tatălui, astfel că Fiul poate fi numit și El Dumnezeu, deoarece, datorită harului divin pe care L-a primit de la Tatăl, a devenit un Fiu adoptiv al Tatălui. Cu alte cuvinte, Fiul are o divinitate împrumutată din divinitatea Tatălui²⁹. Din cauza subordinaționismului, Arie a fost în cele din urmă excomunicat.³⁰

În aceeași perioadă, neoplatoniștii, prin Plotin de exemplu, credeau că totul vine de la Dumnezeu și ține de Dumnezeu, dar acesta nu se distinge de creatură, nu este creator³¹.

Ca urmare, la începutul secolului al IV-lea d. Hr., Biserica a fost pusă în situația de a oferi un răspuns clar întrebării: „Este divinitatea care a venit pe

26. Charles Petri, *Lo sviluppo del dibattito teologico e le controversie nell'età di Costantino: Ario e il concilio di Nicea*, în *Storia del Cristianesimo*, II, Borla, Roma, 2003, p. 259.

27. Arie este considerat ca reprezentând latura extremă a origenismului. Henry-Irénée Marrou, *Biserica în antichitatea târzie 303 – 604*, trad. Roxana Mareș, Editura Teora, București, 1999, p. 40.

28. Sozomen, *Istoria bisericească*, trad. Iosif Gheorghian, Tipo-Litografia „Cărților bisericești”, București, 1897, 27 sqq. Ioan Rămureanu, *Sinodul I Ecumenic de la Niceea de la 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean*, în „Studii teologice”, XXIX (1977), nr. 1-2, p. 15 sqq.

29. Ioan G. Coman, *Patrologie*, III, 1988, p. 77-82. Ilie Negoită, *Unele aspecte ale arianismului, după condamnarea lui la Niceea 325*, în „Glasul Bisericii”, 1969, nr. 5-6, p. 567-571; Ioan Rămureanu, *Lupta Ortodoxiei contra arianismului*, în „Studii teologice”, 1961, nr. 1-2, p. 13-31; N. Chifăr, *Răsăritul și Apusul creștin în apărarea dogmei Sfintei Treimi în secolul al IV-lea*, în „Dialog teologic”, revista Institutului Teologic Romano-Catolic, 5, *Sfânta Treime – izvorul și temeiul unității creștine*, Editura Presa Bună, Iași, 2000, p. 89-106.

30. Ioan Rămureanu, *op.cit.*

31. Nicolae Balca, *Istoria filosofiei antice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 322.

pământ și l-a împăcat pe om cu Dumnezeu întocmai ca divinitatea supremă care conduce cerul și pământul, sau este doar un semizeu?³².

Sub influența Sfântului Atanasie (295-373)³³, arhidiacon al Alexandriei din anul 328, Constantin cel Mare³⁴ a convocat Sinodul³⁵ de la Niceea (fig.2.), urmând să afirme că Dumnezeu-Fiul este de o ființă (*homoousis*) cu Dumnezeu-Tatăl. Dumnezeu-Unul, Care are o singură fire, există ca Treime în cele

Fig. 2. Poarta de Sud a orașului Niceea, azi Iznik, Turcia

trei Ipostase, având fiecare proprietăți unice, personale.³⁶ Simbolul de Credință a fost alcătuit în timpul celor două Sinoade ecumenice amintite. Vorbind despre definirea

dogmatică a Persoanei lui Iisus Hristos, părintele Dumitru Stăniloae spune: „Primul Sinod ecumenic de la Niceea și al II-lea de la Constantinopol³⁷,

32. Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină – O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. I: *Nașterea tradiției universale (100-600)*, Editura Polirom, traducere de Silvia Palade, Iași, 2004, p. 188.

33. Unul dintre cei mai importanți bărbați ai vremii, cu un caracter puternic, curajos, gata să sufere pentru adevărul în care crede. Louis Berkhof, *The History of Christian Doctrines*, ed. 7, The Banner of Truth Trust, Edinburg, 1997, p.87.

34. La 20 mai 325, la Niceea, împăratul Constantin cel Mare a convocat un prim Sinod Ecumenic, pentru a combate erezia lui Arie. Vezi Ioan Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea de la 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean*, în „Studii teologice“, XXIX (1977), nr. 1-2, p. 15.

35. Conciliu ecumenic se definește ca fiind Conciliu ecumenic sau sinod (συνενομασία) în grecește, cuvânt format din particulele „împreună“ și „cale“ ecumenic ori sobor a toată lumea, pentru creștini, adunare de episcopi, reprezentând un număr cât mai mare de Biserici locale, pentru a dezbate învățături de credință sau orientări pastorale universal valabile.

36. Ioan G. Coman, *Și Cuvântul S-a făcut trup*, cap. II, *Hristologia ariană și apolinaristă*, Timișoara, 1993.

37. Organizat între 1 mai și 9 iulie 381, pentru a combate erezia pnevmatomahilor (luptători contra Duhului Sfânt). Ioan Rămureanu, *Sinodul al II-lea Ecumenic...*, p. 285. Erezia

preluând mărturisirea de credință de la Botez a Bisericii din Ierusalim, au stabilit textul ei definitiv referitor la Iisus Hristos, în forma Simbolului niceo-constantinopolitan³⁸, care mărturisește despre El pe de o parte că e Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, de o ființă cu Tatăl, născut înainte de veci; pe de alta, că S-a întrupat de la Duhul Sfânt și de la Maria Fecioară și S-a făcut Om³⁹.

La cel dintâi, Sfinții Părinți participanți, în număr de 318, au statornicit primele șapte articole, care se ocupă cu învățătura despre Dumnezeu-Tatăl și despre Dumnezeu-Fiul întrupat pentru mântuirea noastră, adică despre Domnul Iisus Hristos Mântuitorul, și erau îndreptate mai ales împotriva rătăcirii ereticului Arie și a partizanilor lui.

Împăratul nu a fost prezent la discuții, dar Filomon, înalt funcționar la palat, a supravegheat lucrările și a controlat procesul de votare în timpul conciliului, iar administrația civilă și-a asumat responsabilitatea de a înregistra și de a transmite hotărârile luate: scrisoarea sinodală asupra datei Paștilor, scrisoarea adresată comunității din Alexandria⁴⁰.

Simbolul de credință niceo-constantinopolitan a fost recunoscut, întărit și recomandat ca fiind cea mai înaltă autoritate și normă de credință în Biserică de toate Sinoadele ecumenice următoare.

În fapt, exista o întreagă tradiție a reprezentării Fiului ca Dumnezeu, ca și *Kirios*, dar ea nu era definită concret, ci doar experimentată mai mult într-un cadru liturgic. De altfel, cea mai veche rugăciune liturgică nou-testamentară adresată lui Hristos-Dumnezeu este: „Domnul vine!“ (I *Corinteni* 16, 22). Ea poate fi completată de cea mai veche mărturie patristică a divinității Fiului, făcută imediat după perioada nou-testamentară de către Clement Romanul⁴¹:

pnevmatomahă s-a răspândit în Asia Mică, în rândurile homiusionilor, împotriva cărora vor lupta Sfântul Atanasie și Sfântul Vasile cel Mare. Ioan G. Coman, *op.cit.*, p. 77-82.

38. Este considerat „Cel mai important monument dogmatic al Tradiției răsăritene, care păstrează credința apostolică neîntreruptă și o mărturisește în chip lăuntric, potrivit unui principiu de mare valoare religioasă: *lex orandi, lex credendi*.“ Vezi pr. prof. dr. Ilie Moldovan, *Învățătura unitară despre Sfântul Duh și Biserică, exprimată în simbolul de credință, la Sinodul al doilea ecumenic (381)*, în „Ortodoxia“, XXXIII (1981), nr. 3, p. 409 și urm.

39. Pr. prof. de. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, ediția a II-a, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 25

40. Charles Petri, *op.cit.*, p. 259.

41. Al treilea episcop al Romei după Linus și Anaclet. Dacian But-Căpușan, *Învățătura despre Biserică-organ al mântuirii și ierarhia sacramentală în scrierile părinților apostolici*, în vol. „Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Orthodox Theology“, 2, Cluj, 2006, p. 127.

„Fraților, așa trebuie să gândim de Iisus Hristos, ca de Dumnezeu, ca de «*Judecătorul viilor și al morților*», că nu trebuie să gândim lucruri mici despre mântuirea noastră. Dacă gândim lucruri mici de Iisus Hristos, și lucruri mici nădăjduim să primim.”⁴²

Tot aici putem aminti afirmația din Martiriul Sfântului Policarp: „Nu este cu puțință să ne lepădăm de Hristos ... sau să ne închinăm altuia. Căci pe el, Fiul lui Dumnezeu, Îl preaslăvim, dar pe martiri îi prețuim”⁴³ sau din *Epistola lui Plinius cel Bătrân*, care spune despre creștini că înălțau rugăciuni lui Hristos ca unui zeu.⁴⁴

Această învățătură însă nu era cristalizată în formulări dogmatice fără echivoc, situație care a făcut posibilă apariția unor erezii⁴⁵, concepții „rațional-omenești de înțelegere a creștinismului, o coborâre a Lui de la înălțimea de religie relevată de Dumnezeu-Tatăl prin Fiul Său Iisus Hristos, la nivelul religiilor naturale păgâne“, cum definește pr. prof. Ioan Rămureanu⁴⁶, de exemplu, erezia ariană, prin care era negată Dumnezeirea Fiului. Arie se baza în demonstrația lui pe textele din *Pilde* (8, 22-23), *Ieșire* (20, 2-3) și *Deuteronom* (6, 4), dar încercând să explice filosofic taina întrupării Fiului, din perspectiva unei filosofii cu caracter gnostic⁴⁷.

Această erezie a obligat Biserica să-și definească învățătura legată de nașterea din veșnicie a Fiului din Tatăl, dumnezeirea Sa, egalitatea Sa cu Tatăl, raportul Persoanelor Sfintei Treimi.

Ideea centrală a învățăturii lui Arie era unitatea lui Dumnezeu: „unul și singurul“, „o monadă“ și prinsese contur și în filosofia alexandrină datorită

42. *Omilie, numită a doua Epistolă către corinteni a Sfântului Clement Romanul*, în „Scrierile Părinților Apostolici“, traducere de Dumitru Fecioru, colecția P.S.B., vol. 1, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 94.

43. *Martiriul Sfântului Policarp*, în „Actele martirice“, traducere de Ioan Rămureanu, colecția P.S.B., vol. 11, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 33

44. Jaroslav Pelikan, *op. cit.*, p. 189.

45. Erezia (*haeresis*) înseamnă „alegere, părere separată, eroare, sectă“. Vezi Milan Șesan, *Ereziile*, în Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bogodae, *op.cit.*, p. 175.

46. Ioan Rămureanu, *Sinodul I Ecumenic...*, p. 14.

47. *Ibidem*, p. 15. Gnosticii erau preocupați de distanța ontologică dintre Dumnezeu și lumea materială. Gnosticii negau Învierea, Judecata, raiul și iadul. Vezi Sergiu Tofan, *Dicționar apologetic al ereziilor evului patristic*, Editura Partener, Galați, 2003, p. 48-52.

doctrinei lui Filon din Alexandria⁴⁸ și apoi a lui Plotin⁴⁹. Astfel, în concepția celor care o promovau, triada nu era veșnică, deși se fereau să afirme concret că „a fost un timp când Fiul nu era“, fapt ce îi contraria pe susținătorii ortodocși. Arie afirma că Logosul este numit Logos doar din punct de vedere conceptual, El nefiind Fiul lui Dumnezeu prin fire și Adevăr. Primește această titulatură prin adopție, ca făptură creată.⁵⁰ „La origine, arianismul prezintă caracterul unei discuții purtate în lăuntru bisericii din Alexandria, între două tendințe teologice care aparțineau, și una și cealaltă, de tradiția acesteia (...)“⁵¹, Arie reprezentând latura extremă a origenismului⁵².

F. Cavallera⁵³ subliniază faptul că în timpul lui Origen se pune, pentru prima dată, problema raportului dintre conștiința creștină și cea laică, marcând dihotomia dintre cetatea cerească și cea terestră.

Astfel, se conturează marea problemă cu care se confrunta Biserica în secolul al IV-lea, aceea de a exprima simultan unitatea și diversitatea divină, dar nu după modelul donatist, triteist sau sabelianist, de a exprima „coincidența – în Dumnezeu – a monadei cu triada.“⁵⁴

Pentru a răspunde unor astfel de provocări, Biserica a apelat și ea la limbajul filosofiei grecești, datorită vocabularului suficient de vast și gândirii înalte, pentru a defini și explica, atât cât poate fi explicată o taină, problema hristologică și cea treimică; dar nu ezită să apeleze și la limbajul comun, popular, în cazul unor termeni ce trebuie explicați, ca cel de „ipostas“. Având în vedere faptul că mulți dintre Părinții Bisericii aveau studii serioase de

48. Filon din Alexandria (15/10 î.Hr. – c. 54 d.Hr.) este considerat unul dintre cei mai importanți filosofi elenistici din rândul evreilor.

49. Plotin (cca 205 – 270 e.n.) este considerat părintele neoplatonismului.

50. *Ibidem*, p. 17.

51. Henry-Irénée Marrou, *op.cit.*, p. 40.

52. Pierre Hadot definește origenismul ca fiind „sistemul teologic atribuit lui Origen (185-254) în anumite conflicte doctrinare care au împărțit Biserica greacă în secolele al IV-lea și al V-lea“, el corespunzând „pe de o parte, sistematizării pe care unii discipoli ai lui Origen au impus-o doctrinei învățătorului lor, iar pe de altă parte, deformărilor pe care adversarii au impus-o acesteia pentru o mai bună condamnare“. Pierre Hadot, *Ce este filosofia antică?*, traducere George Bondor și Claudiu Tipuriță, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 264 sqq.

53. F. Cavallera, *La doctrine d'Origène sur les rapports du christianisme et de la société civile*, în „Bulletin de littérature ecclésiastique“, 38, 1937, p. 30 sqq.

54. Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 49.

filosofie, oratorie și alte științe profane, făcute la școlile filosofice ale vremii, este de înțeles tendința de a răspunde folosind același limbaj în care au fost formulate întrebările. Practic, erau familiarizați cu terminologia filosofică atât din școală, cât și din disputele pe care le aveau cu filosofi.

Termenii au fost atent aleși și li s-a dat un sens nou, adecvat realităților pe care trebuiau să le exprime. Se poate vorbi de o „adevărată transmutație a limbajului“, dar nu și despre o raționalizare a creștinismului, cât de o creștinare a rațiunii, „o transmutare a filosofiei în contemplație“, asemănătoare cu creștinarea artei și folosirea acesteia în exprimarea iconografică. Dilema care apare este legată de faptul că nu sunt termeni biblici consacrați, ci cuvinte noi, fapt ce a trezit anumite rețineri față de utilizarea lor, dar și probleme de percepere, prin traducerea din limba culturală (greacă) în cea imperial romană (latina)⁵⁵.

Prin arianism a fost pusă în circulație teoria unui monoteism raționalist, bine construit și susținut cu argumente sofistice ispititoare, cu scopul de a seduce spiritele de elită ale lumii greco-romane la concepția unui *summus Deus*.⁵⁶

Făcând o sinteză a principiilor ereziei ariene, pr. prof. dr. Ioan Rămureanu le structurează astfel:

1. Dumnezeu-Tatăl este principiul *nenăscut și necreat*⁵⁷. Pentru Arie, însăși denumirea de *Tată* cuprinde în sine, în mod inevitabil, *întâietatea* și *superioritatea* Sa față de Fiul, arătând în același timp *inferioritatea* Fiului față de Tatăl. În sprijinul acestei afirmații, Arie folosește versetul din Evanghelia după Ioan: „*Tatăl este mai mare decât Mine*“ (Ioan 14,28), ajungând astfel la un monoteism influențat de ereticii antitrinitari sau monarhieni. El ignoră faptul că sensul acestui verset se referă la natura umană a lui Hristos, iar nu la natura lui dumnezeiască. Numai Tatăl este necreat și nezămislit, dar și lipsit de devenire, singurul principiu veșnic, fără început și dincolo de ființă. Numai Tatăl – după Arie – este *archè*, principiul tuturor celor făcute, încercând prin aceasta să apere superioritatea ontologică a Tatălui⁵⁸.

2. Fiul este creat prin voința Tatălui, iar nu din ființa sau esența Acestuia, ci din nimic, fiind prima Sa creatură, dar nu din eternitate, căci, spune Arie,

55. *Ibidem*, p. 47.

56. Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Sinodul I Ecumenic...*, p. 38.

57. *Ibidem*, p. 16.

58. *Ibidem*, p. 39

a fost un timp când Fiul lui Dumnezeu nu a existat⁵⁹. În timp ce Dumnezeu-Tatăl este fără de început, Fiul are un început, fiind creatura Tatălui, este cu totul străin de ființa lui Dumnezeu-Tatăl, de aceea nu poate fi numit *deoființă cu Tatăl – consubstantialis Patri*⁶⁰.

3. După opinia lui Arie, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Se bucură de cinstea cea mai mare, deoarece prin El Dumnezeu a creat toate, inclusiv timpul. Aceasta în contrast cu faptul că același Arie susține că „Hristos, după ființa Sa, este o creatură, e schimbător, imperfect, mărginit și chiar capabil de a păcătui”⁶¹.

4. Scopul cu care a fost „creat Fiul este *crearea universului*“, deoarece Dumnezeu nu putea crea universul material decât printr-o ființă intermediară. Ideea este preluată din gnosticism, care în doctrina sa susține că materia este rea în sine, iar Dumnezeu nu poate veni în contact direct cu materia, fiindcă S-ar întina de aceasta. „Acesta era atributul special al Logosului în cosmologia ariană: să fie instrumentul prin care Creatorul a modelat universul și toate câte sunt în el.”⁶²

5. Măreția și puterea creatoare a Tatălui au fost primite de către Hristos la Crearea universului. El a devenit *Fiu adoptiv al Tatălui* datorită harului dumnezeiesc pe care l-a primit de la Tatăl, deci are o divinitate împrumutată din divinitatea Tatălui, deci poate fi și El numit Dumnezeu. Însă ființa Tatălui se deosebește de cea a Fiului, precum infinitul de finit. Arie, ne spune Sfântul Atanasie cel Mare, afirma că „Hristos nu este adevăratul Dumnezeu, ci El, ca și toți alții, Se numește Dumnezeu prin participare”.

Desprinse din scrierea sa *Thalia*, învățăturile și doctrina lui Arie sunt formulate astfel: „Dumnezeu n-a fost întotdeauna Tatăl, ci a devenit mai în urmă; Fiul n-a existat totdeauna, căci nu era înainte de a se naște; nu este din Tatăl, ci din nimic. Nu este propriu ființei Tatălui, căci este făptură și creatură. Hristos nu este Dumnezeu adevărat, ci S-a îndumnezeit prin participare”⁶³.

Referitor la aspectele eclesiologice și morale ale definițiilor dogmatice de la Sinodul I Ecumenic, părintele Ioan G. Coman⁶⁴ spune: „Afirmația

59. *Ibidem*, p. 16 sqq.

60. *Ibidem*.

61. *Ibidem*, 17.

62. Jaroslav Pelikan, *op. cit.*, p. 212.

63. *Ibidem*, p. 213.

64. Ioan G. Coman, *Sinoadele ecumenice și importanța lor pentru viața Bisericii*, în „Ortodoxia”, XIV (1962), nr. 3, p. 302-303.

Părinților de la Niceea, păstrată în simbolul de credință, că Fiul este *născut, nu făcut, deoființă cu Tatăl– consubstantialis*⁶⁵ *Patri*, înseamnă, în primul rând, după lămuririle lui Eusebiu al Cezareei și ale Sfântului Atanasie, că a doua Persoană a Sfintei Treimi nu este din alt Ipostas sau ființă, ci din Tatăl, cu care Se aseamănă întru toate, că Fiul, Unul-Născut din Tatăl cel Nenăscut este împreună-veșnic și împreună-ființial cu Acesta, nu în chipul în care deoființimea s-ar putea aplica în creaturi... Această deoființime a Fiului cu Tatăl, această desăvârșită identitate de ființă a Persoanelor trinitare se reflectă și în ființa Bisericii, ale cărei mădulare sunt și rămân identice unele cu altele, în articularea lor în Trupul tainic al lui Hristos⁶⁶.

Marele merit al Părinților Sinodului întâi ecumenic, legat de dogma Sfintei Treimi și de hristologie, este că au avut curajul să-și asume anumiți termeni din filosofia greacă pe care i-au modificat semantic pentru a putea exprima, atât cât este posibil minții omenești, realitățile divine, relația dintre Tatăl și Fiul. Au luat înțelepciunea lumii acesteia și au încreștinat-o, adaptând-o singurei realități adevărate a acestei lumi: Dumnezeuirea. Au demonstrat că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut, de o ființă cu Tatăl, născut înainte de veci și că S-a întrupat de la Duhul Sfânt și de la Maria Fecioară și S-a făcut om.

În același context, nu trebuie omis faptul că împăratul Constantin cel Mare a reușit să realizeze, primul dintre toți, cum ne informează Eusebiu⁶⁷, o „cunună lui Hristos, asemănătoare cu Adunarea Apostolilor, ca recunoștință adusă Mântuitorului pentru victoria sa asupra dușmanilor și potrivnicilor“. În fapt, dacă până în 313 creștinii erau aprig persecutați, prin Edictul făcut public la Milan, aceștia au primit libertate de exprimare religioasă. Apoi, convocând Sinodul I, el deschide lucrările acestuia cu îndemnul făcut episcopilor spre pace și înțelegere⁶⁸. După încheierea lucrărilor, împăratul Constantin cel Mare a conferit hotărârilor aprobate valoare de lege civilă, astfel că prefectii provinciilor nu mai puteau revoca aceste decizii.⁶⁹

65. H. I. Marrou, *op.cit.*, p. 43. Termenul a fost propus de Sfântul Atanasie și aprobat de Împăratul Constantin cel Mare. Pr. prof. Ioan Rămureanu, *op.cit.*, p. 41.

66. *Ibidem*.

67. Eusebiu din Cezareea, *Viața lui Constantin cel Mare*, III, 7, col. P.S.B., vol 14., Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

68. *Ibidem*, III. 11.

69. Pr. prof. dr. Ioan Rămureanu, *op.cit.*, p. 59.

În altă ordine de idei, pentru unitatea lui Hristos, Biserica a folosit, de la primele ei definiții clasice despre El, termenul de „Persoană“ sau de „*Ipostas*“, astfel că în prima definiție hristologică – care reprezintă o împăcare între tendința antiohiană, spre afirmarea mai accentuată a deosebirii între dumnezeirea și umanitatea lui Hristos, și între tendința alexandrină, spre afirmarea mai accentuată a unității lor în Hristos, convenită la 433, între Sfântul Chiril al Alexandriei⁷⁰ și episcopii antiohieni, și de aceea socotită ca având girul Sinodului al III-lea din Efes⁷¹, – se afirmă pe de o parte unitatea Persoanei lui Hristos, pe de alta dualitatea naturilor Lui: „Mărturisim, deci, pe Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu cel Unul-Născut, Dumnezeu adevărat (și Om adevărat din suflet rațional și trup, înainte de veci născut din Tatăl după dumnezeire, iar în zilele de pe urmă pe Același pentru noi și pentru a noastră mântuire născut din Maria Fecioară după omenitate, pe Același, de o ființă cu Tatăl după dumnezeire și de o ființă cu noi după omenitate. Căci S-a făcut unirea a două firi. De aceea, mărturisim un Hristos, un Fiu, un Domn. După acest înțeles al unirii neamestecate, mărturisim pe Sfânta Fecioară Născătoare de Dumnezeu, pentru că Dumnezeu-Cuvântul S-a întrupat și S-a făcut om și Și-a unit Sieși chiar de la zămislire templul luat din ea. Iar de cuvintele evanghelice și apostolice despre Domnul știm că bărbații teologi pe unele le socotesc comune, ca ale unei singure persoane, pe altele le împart, ca ținând de două firi, și pe cele vrednice de Dumnezeu le atribuie dumnezeirii lui Hristos, iar pe cele umilite omenității Lui“⁷².

Pe 22 mai 337, Constantin cel Mare a murit, iar după trei luni, pe 9 septembrie, cei trei fii ai săi, Constantin⁷³, Constantius⁷⁴ și Constant⁷⁵, s-au

70. Sfântul Chiril al Alexandriei, *Scrieri*, partea a treia, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, trad. pr. prof. Dumitru Stăniloae, p. 15 și urm.

71. Organizat în 431. Ioan Mihălcescu, *Sinodul al III-lea Ecumenic ținut în Efes în anul 431*, București, 1926, *passim*.

72. Sfântul Chiril al Alexandriei, *op.cit.*

73. Flavius Claudius Costantinus (317-340)

74. Flavius Julius Constantius (317 –361).

75. Flavius Julius Contant a suferit ceea ce specialiștii numesc *damnatio memoriae*, datorită vieții pe care a dus-o, a operei politice și a perioadei în care a guvernat și care nu a stârnit în niciun fel interesul istoriografiei moderne. Vezi Elisa Garrido Gonzalez, *Observaciones sobre un emperador cristiano: Fl. Jul. Constante*, în *Lucentum*, 3, 1984, p. 261 sqq.

proclamat Augusti⁷⁶. Planul de succesiune al împăratului decedat fusese de a împărți puterea între cei trei fii ai săi și doi nepoți, cu alte cuvinte o tetrarhie dinastică, ce ar fi creat șansa menținerii diviziunilor administrative și politice gândite de Dioclețian, unite însă prin membrii aceleiași familii și prin credință. Fiul cel mare, Constantin al II-lea (337-340), care se afla la Treveris⁷⁷, împreună cu Constant (337-350)⁷⁸, fiul cel mic, despre care nu se știe unde locuia⁷⁹, au luat puterea în Occident (Gallia, Spania, Britannia și respectiv Pannonia, Italia, Africa și Illyricum)⁸⁰, iar Constantius al II-lea (337-361), care își avea reședința în Antiochia⁸¹, a luat puterea în Orient (Asia, Siria și Egiptul)⁸², propunându-și să continue politica tatălui său⁸³, astfel că, în programul său de guvernare, specialiștii regăsesc o *imitatio Constantini*⁸⁴. Convingerea lui Constantius al II-lea a fost că unitatea Bisericii era un factor decisiv pentru unitatea Imperiului și pentru pace în plan social care trebuia să se stabilească în lumea romană.⁸⁵

Cu acest crez, a acceptat ca Athanasie cel Mare să fie expulzat din Alexandria⁸⁶, în 339⁸⁷, unde se afla Antonie, după care Constantius al II-lea își va impune controlul asupra principalelor centre episcopale, inclusiv cel al Antiohiei, care a devenit și principala sa capitală, aproape

76. Anonymus Valesianus, 35, Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, 41, 20, Eusebius, *Vita Constantini*, 4, 51, Zosimos, *Historia Nova*, 2, 40-1, Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, 10,9.

77. Athanasie, Apol. SC, 87, 4.

78. Carles Buenacasa Pérez, *La constitución y protección del patrimonio eclesiástico y la apropiación de los santuarios paganos por parte de la Iglesia en la legislación de Constancio II (337-361)*, în *Pyrene*, 28, 1997, p. 229 sqq.

79. André Piganiol, *L'Empire Chrétien (325-395)*, ed. 2, Édition Presses universitaires de France, Paris, 1972, p. 81 sqq.

80. Elisa Garrido Gonzalez, *op.cit.*, p. 270.

81. Zonaras, *Epitome Historiarum*, 13, 4.

82. Elisa Garrido Gonzalez, *op.cit.*, p. 270.

83. Eusebiu din Caesareea, *Vita Constantini*, 4, 63, 3.

84. Hugo Zurutuza, *La intolerancia religiosa de Constancio II algunas puntualizaciones sobre el exilio de los adversaries*, în „Revista de Ciencias de las Religiones“, XVIII, Buenos Aires, 2007, p. 115 sqq.

85. *Ibidem*, 116.

86. Acesta se va refugia la monahii din deșertul Egiptului, unde va rămâne timp de cinci ani (356-361), cu o scrisoare de recomandare din partea împăratului care le cerea celor la care mergea să aibă încredere în el. Sozomen, *op.cit.*, cartea III, cap. XXI, p. 119 sqq.

87. Carles Buenacasa Pérez, *op.cit.*, 230.

permanentă⁸⁸. Apoi, trecând de partea creștinilor arieni, a interzis sacrificiile și cultele păgâne, a cerut distrugerea templelor acestora și a interzis convertirea de la creștinism la iudaism⁸⁹. Au fost convocate mai multe sinoade.

Sozomen descrie această perioadă ca fiind marcată de deosebiri între Orient și Occident, în condițiile în care „în urma sinodului nu a mai fost împărțire“ între Bisericile din cele două părți ale Imperiului roman, „ca între adunări ce mărturisesc aceeași credință“.⁹⁰ Peste tot, spune el, se produceau dezbinări și se aduceau acuzații calomnioase. Învățătura de la Niceea era susținută de Pavel, episcopul de Constantinopol, Athanasie, episcop de Alexandria, Antonie și alții⁹¹.

Dupăuciderea lui Constant în Gallia⁹², Constantius al II-lea va prelua puterea și asupra părții occidentale, impunând convingerile sale ariene și exilându-i pe cei care rămăseseră fideli față de hotărârile Conciliului de la Niceea.

La jumătatea secolului al IV-lea apare, prin Aëtius, episcop sirian⁹³ și Eunomos, episcop de Cizic⁹⁴, un neoarianism mai radical decât doctrina promovată de Arie, iar în 360, Constantius acceptă homeismul lui Acacius al Cezareii, formulat în 355. Combătându-l pe Eunomos, Sfântul Chiril afirmă că natura divină este de nepătruns, de neînțeles de noi oamenii, dar simțită cunoscută prin ceea ce ea face, se manifestă și efectele acestor acțiuni⁹⁵, vezi Adeptii arianismului s-au împărțit în trei ramuri⁹⁶:

– rigoriștii, care negau radical deoființimea Fiului cu Tatăl, numiți și „anomei“, căci afirmau „neasemănarea“ (ἀνομιος – anomios) în toate a

88. *Ibidem*.

89. Domingo Ramos-Lissón, *op.cit.*, p. 51.

90. Sozomen, *op.cit.*, cartea III, cap. XIII, p. 102.

91. *Ibidem*.

92. *Ibidem*, cartea IV, cap. I. p. 123.

93. *Ibidem*, cap. XII, p. 136.

94. Eunomos vorbea despre „Un Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, născut din Cel nenăscut, nu ca unul dintre cei născuți: creatură a Celui necreat, nu ca una dintre creaturi; făptură a celui nefăcut, nu ca una dintre făpturi“. Demetrios S. Balanos, *Πατρολογία (Patrologia The Ecclesiastical Fathers and Teachers of the First Eight Centuries)*, I.L. Alevropoulos Press, Athens, 1930, p. 230.

95. Russell Norman, *Chiril of Alexandria*, Editura Routledge, London and New York, 2000, p. 23

96. Sergiu Tofan, *op.cit.* p. 27-28.

Fiului cu Tatăl, sau „heterousiți“, pentru că afirmau deosebirea Fiului cu Tatăl „după ființă“ (ἑτεροῦς κατ'ουσιαν – heteros katusian), sau „eunomieni“ de la Eunomie, unul dintre campionii orientării, alături de Aetius;

– moderații, numiți semi-arieni sau „omiusieni“, căci afirmau că Fiul nu este „de o ființă“ cu Tatăl, ci doar „asemenea“ (ὁμοίου,σιος – homiusios) cu El; omiusienii îl aveau în frunte pe Eusebiu de Nicomidia (de aceea sunt consemnați sub numele de „eusebieni“);

– acacienii (de la episcopul Acacius de Cezareea), numiți și „omei“, căci spuneau că Fiul este „asemănător“ (ὁμοιοῦς – homios) cu Tatăl în toate. „Similitudinea“ este „nesubstanțială“.

Ajuns însă împărat Iulian Apostatul (361-363)⁹⁷, persecuțiile împotriva creștinilor au reînceput, în condițiile în care acesta își dorea revenirea la cultele păgâne, sub influența neoplatonismului, dar succesorul său la tron, Iovian (363-364)⁹⁸, a reinstaurat legislația lui Constantin cel Mare, proclamând principiul toleranței religioase. Un alt împărat, care a apelat la persecuții, de data aceasta împotriva celor care păstrau credința exprimată la sinodul de la Niceea, a fost Valens (364-378)⁹⁹, el însuși fiind arian.¹⁰⁰

În perioada anilor 379-491, luptele hristologice¹⁰¹ în plan intern și amenințările din afara granițelor au afectat profund organismul politicii orientale a Imperiului și, ca o consecință a acestei stări de lucruri, imperiul va cunoaște o perioadă de criză¹⁰².

În anul 380, pe 27 februarie, împăratul Theodosius cel Mare¹⁰³ a dat Edictul de la Thessalonic¹⁰⁴, prin care recunoaște creștinismul drept religie

97. Flavius Claudius Julianus (331/332 – 363). Attilio Mastrocinque, *Cosmologia e impero in Giuliano l'Apostata*, în *Klio*, 87, 2005, p. 154 -176

98. Flavius Claudius Iovianus (332-364).

99. Gaius Aurelius Valerius Valens D.S. Potter, *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, Editura Routledge, Londra, 2004, p. 378. Samuel N. C. Lieu, Dominic Montserrat, *From Constantine to Julian: A Source History*, Editura Routledge, Londra, 1996, p. 578.

100. St. Papadopoulos, *Πατρολογία*,^α (Patrologia), II, Atena, 1999, p. 357.

101. Dispute privind natura lui Hristos. S-au prelungit până în secolul al VII-lea.

102. Ion Barnea, *Dobrogea de la Teodosiu I la Iustinian*, în Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunăre*, Editura Academiei, București, 1968, p. 394.

103. Flavius Theodosius (347 - 395).

104. *Concilium Thessalonica* 16.1.2: IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. EDICTUM AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE. *Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab*

de stat și definește statul roman drept imperiu „creștin”.¹⁰⁵ Și el a perceput creștinismul ca pe un factor de unitate a imperiului, chiar de la începutul domniei.¹⁰⁶

La cel de-al doilea Sinod Ecumenic, convocat de Theodosie cel Mare, în 381, la Constantinopol (fig. 3), Sfinții Părinți, în număr de 150, au statornicit ultimele cinci articole, care se ocupau cu învățătura despre Dumnezeu – Sfântul Duh Sfânta Biserică, Sfintele Taine, învierea morților și viața veșnică; aceste din urmă cinci articole erau îndreptate mai ales împotriva erezi-ei susținute de inițiatorul pnevmatomahismului, Macedonie,

Fig. 3. Catedrala Sfânta Sophia, construită de Sf. Împărat Constantin cel Mare la Constantinopol, azi Istanbul, Turcia

ipso insinuata declarat quamque pontificem Damasum sequi claret et Petrum Alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos. DAT. III KAL. MAR. THESSALONICAE GRATIANO A. V ET THEODOSIO A. I CONSS.

105. Iole Fargnoli, *Many Faiths and One Emperor. Remarks about the Religious Legislation of Theodosius the Great*, în „Revue Internationale des droits de l’Antiquité”, LII, 2005, p. 146.

106. Mauro Todini, *Aspetti della legislazione religiosa del IV secolo*, La Sapienza Editrice, Roma 1990, p.135.

episcop de Constantinopol (342-346; 351-360) – care nega deplina dumnezeire a Duhului Sfânt, susținând că este o creatură a Fiului – și cea a lui Apolinarios (310-392), episcop de Laodiceea, în Siria, care nega prezența sufletului rațional (sau duhul) în Hristos, acesta fiind înlocuit cu Cuvântul¹⁰⁷.

Sinodul a reluat doctrina de la Niceea asupra Sfintei Treimi, doctrina întărită apoi de teologia trinitară a părinților capadocieni, Vasile cel Mare (330-379)¹⁰⁸, Grigorie de Nazianz (329-390)¹⁰⁹ și Grigorie de Nyssa (335-384)¹¹⁰. Aceștia au impus cu autoritate formula: „Una și aceeași fire dumnezeiască, în trei Persoane”¹¹¹ - și au adăugat articolele privitoare la Duhul Sfânt¹¹².

Doctrina Persoanei lui Hristos formulată la Conciliile ecumenice a realizat și a exprimat unitatea creștinătății ortodoxe, dar a produs cele mai lungi schisme din istoria creștinismului.¹¹³

Astfel, pe fondul creștinismului și al helenismului păgân s-a format civilizația creștină – greco-orientală, ce a primit numele de bizantină. Centrul acesteia a fost orașul fondat de Constantin cel Mare, Constantinopolul. Organizarea teritorială a Imperiului a fost și ea modificată, Roma transfor-

107. Constantin Coman, *Erminia Duhului, Texte fundamentale pentru o ermineutică Duhovnicească*, Editura Bizantină, București, 2003, p. 76 sqq.

108. Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Personalitatea Sfântului Vasile cel Mare. Profil istoric și spiritual (330-379)*, în vol. *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1.630 de ani*, ed. a II-a revăzută, adăugită și îngrijită de Emilian Popescu și Adrian Marinescu, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009, p. 43 sqq.

109. Cunoscut și sub numele de Sfântul Ierarh Grigorie Teologul.

110. În operele sale, Grigorie de Nyssa pune pe plan doctrinar problema cunoașterii lui Dumnezeu și a progresului nesfârșit în bine. Pentru ortodoxia lucrărilor sale, va fi dat de exemplu la cel de-al doilea Sinod ecumenic, iar mai târziu, în secolul al șaptelea va fi declarat „învățător universal”. Abe Attrep, *From the Old to the New: Some of St. Gregory of Nyssa's Teachings and the Modern Era*, în „The Greek Orthodox Theological Review”, 42, 1997, 3-4, p. 288. La sinodul al șaptelea ecumenic va primi numele de „Părinte al Părinților”. Vezi Vasile Răducă, *Teodicee și cosmologie la Sfântul Grigorie de Nyssa*, în „Studii teologice”, XLIV (1992), nr. 1-2, p. 62 .

111. Nicolae Chițescu, Isidor Todoran, I. Petreună, *Teologia Dogmatică și Simbolică*, ed. 2, II, *Opera mântuitoare, Mântuirea obiectivă, Întreita slujire a Mântuitorului, Aspectele esențiale ale operei de Răscumpărare în concepția ortodoxă*, Cluj-Napoca, 2005, p. 38-60.

112. Ion Bria, *Mărturisirea de credință în tradiția ortodoxă*, în „Ortodoxia”, XLIX (1997), nr. 3-4, p. 3 20.

113. *Ibidem*, p. 69.

mându-se într-o capitală nominală, fiecare împărat avându-și rezidența mai aproape de frontierele Trier, Nicomedia, Sirmium și Milan¹¹⁴. Suprafața provinciilor a fost redusă, numărul acestora ajungând la o sută, iar în urma reformelor administrative, ele vor fi grupate în doisprezece dioceze. Fiecare provincie era guvernată de un senator sau un cavaler (*praeside*), în timp ce diocezele, de mari dimensiuni, au fost încredințate „vicarilor“ ecevestri.

Când a murit Teodosius cel Mare, el a fost numit de Ambrosius „*princeps christianus*“¹¹⁵.

114. Matei 1980, 104.

115. Ambrosius, *De obitu Theodosii*, 51: „*Prona enim potestas in vitium ferebatur et more pecudum vaga sese libidine polluebant, ignorabant deum. Restrinxit eos crux domini et revocavit a lapsu impietatis, levavit oculos eorum ut Christum in coelum quaerent. Exuerunt se como perfidiae, susceperunt frena devotionis et fidei, secuti dicentem: 'tollite iugum meum super vos; iugum enim meum suave est et onus meum leve est'. (...) Inde reliqui principes Christiani – praeter unum Iulianum, qui salutis suae reliquit auctorem, dum philosophiae se dedit errori – inde Gratianus et Theodosius“.*